

340.1

ISTORIJSKI RAZVOJ LJUDSKIH PRAVA SA POSEBNIM OSVRTOM NA LJUDSKA PRAVA U RIMU

Doc. dr Rejhan R. Kurtović*

Apstrakt:

Autor se u radu bavi pitanjem istorijskog razvoja ljudskih prava sa posebnim osvrtom na ljudska prava u Rimu. Ljudska prava kao pravni fenomen imaju bogatu istoriju razvoja, o čemu nam svedoče mnogobrojne istorijske činjenice i događaji. Autor nastoji da sistemski objasni istorijski razvoj ljudskih prava, dajući periodičan prikaz njihovog razvoja. U radu se poseban akcenat stavlja na ljudska prava u Rimu, iz razloga što su rimljani dostigli vrhunac u razvoju građanskog-privatnog prava, a u sva četiri perioda rimske države posedovali su svest o klasnoj podeli društva, uz postojanje i robovlasničkog sistema. Teoretičari prirodnog prava nisu prihvatili da je pravo izraz volje i standarda samo neke grupe ili društva, već su smatrali da je prirodno pravo apsolutno pravedno i da proizilazi iz prirode i božije volje, ili iz ljudskog razuma. Suprotno tim učenjima, u Rimu je postojao robovlasnički sistem, gde su ljudi – robovi bili stvari res,oruđe koje govori. Božija volja i priroda u takvom sistemu nisu imali mesta, ljudska prava bila su različita za različite klase, a robovlasnik je mogao ubiti svog roba, prodati ga, pokloniti ga, i postupati sa njim na druge načine kao postupa i sa drugim stvarima kao materijalnim delovima prirode.

Ključne reči: ljudska prava, istorijski razvoj ljudskih prava, ljudska prava u Rimu, patriciji, plebejci.

UVOD

Pojam ljudskih prava i sloboda postaje istorijski značajan u onom trenutku kada se u političkom smislu ljudi izjednačavaju po različitim osnovama. Posebno mesto u razvoju ljudskih prava i sloboda imala je teorija prirodnog prava. Ideja o ljudskim pravima vezuje se za samu prirodu ljudskog bića koje se shvata kao slobodno rođeno. U tom smislu kaže se da se pojedinac rađa sa svojim pravima i slobodama. Ljudska prava su bitan deo ljudske prirode, koja se ne bi mogla

* Departman za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru, docent za teorijsko-istorijsku pravnu oblast, r.kurtovic@uninp.edu.rs.

zamisliti bez njih. Svi ljudi imaju jednaka prava i slobode i svi su dužni da poštuju ljudska prava svakog pojedinca (Gajin, 2012:16). Filozof *Žak Mariten* ističe, *„ljudsko biće poseduje izvesna prava samim tim što je ljudsko biće, jedna celina, gospodar sebe i svojih postupaka, i što, prema tome, nije samo sredstvo za ispunjenje nekog cilja, već je i samo cilj – cilj koji se mora tretirati kao takav... Na osnovu prirodnog zakona ljudsko biće ima pravo da bude poštovano, ono je subjekt prava, poseduje prava. To su stvari koje se duguju čoveku na osnovu same činjenice što je čovek”* (Vasiljević, 1991:32).

Jedna od važnih karakteristika ljudskih prava jeste i njihova neotuđivost. Ljudska prava se ne mogu oduzeti ni prenositi, ali vlast ih u manjoj ili većoj meri može priznati i u određenim slučajevima ograničiti.

Sam termin „ljudska prava” je novijeg datuma, i zamena je za termin „prava čoveka”. Najveća zahvalnost za uvođenje termina prava čoveka pripada Eleonori Ruzvelt, koja je zahtevala da se zameni termin „prava čoveka”, terminom ljudska prava, jer su ljudska prava univerzalna kategorija i ne odnose se samo na muškarce, već se odnose i na žene i decu. Međutim, i danas se pored termina „ljudska prava” u političkoj teoriji i praksi, koristi i termin „prava čoveka”. Termin „prava čoveka” prvi put se upotrebljava u XIX veku, a to čini Vilijem Lojd Gerison u novinama *„Oslobodilac”* iz 1831. godine. Suštinski je teško precizirati razliku između ova dva pojma, jer ljudskih prava nema bez čoveka kao individue. Ova dva izraza dolaze iz različitih jezičkih područja. Tako, izraz „ljudska prava”, je u upotrebi na širokom polju anglo-američkog prava i jezičkog područja (*Human Rights*), dok se u francuskom jezičkom području upotrebljava izraz „prava čoveka” (*Droits de l’Homme*) (Perović, 2002:151). Polazeći od pojmovne istovetnosti i jezičke različitosti, može se zaključiti da između ova dva izraza nema suštinskih razlika i da se oba mogu podjednako koristiti za imenovanje istog fakta.

1. DEFINISANJE LJUDSKIH PRAVA

Ljudska prava se u pravnoj literaturi obično određuju kao skup prava i sloboda koja pripadaju svim ljudima. U najopštijem smislu ljudska prava podrazumevaju ona prava koja pripadaju svakom pojedincu zbog toga što je on ljudsko biće, nezavisno od zakonskih akata. Postoje brojne definicije ljudskih prava. Radi boljeg objašnjenja daćemo osvrt na neke od najviše citiranih definicija, koje su se ustalile u dosadašnjoj teoriji ljudskih prava i koje se smatraju opšteprihvaćenim.

Tako, prema jednoj od definicija, pod ljudskim pravima smatraju se zajamčena prava pojedinca na zaštitu od države, prava koja mu pripadaju na temelju njegovog postojanja kao čoveka, prava koja u svakom slučaju ostaju održiva i država ih ne može ograničavati.¹ Ovde se na ljudska prava gleda kao na određenu urođenu karakteristiku čoveka kao subjekta prava, i kao na odbranbeni mehanizam od strane samovolje države. Posebno je značajno što se navodi da država takva prava ne može ograničiti. Međutim, kao što smo i naveli, država može

¹ http://www.skole.hr/ucenici/ss?news_id=2289

ograničiti ljudska prava iz pojedinih naročitih razloga. Takođe, ne navodi se da je država ta koja garantuje stepen ljudskih prava u njoj samoj, i da se često puta u granicama volje državne vlasti kreće i celokupan sistem zaštite ljudskih prava. Svedoci smo, da pored svih zagovaranja univerzalnosti, jednakosti i sl. u pojedinim delovima sveta ljudska prava nisu još na zavidnom nivou i da se stepen ljudskih prava od države do države razlikuje, što smatramo velikim hendikepom celokupnog sistema međunarodnih ljudskih prava.

Druga definicija polazi od toga, da ljudska prava označavaju celokupnost prava na slobodu koja pojedinac može zahtevati na temelju svog postojanja kao čoveka i koja mu zajednica mora pravno jemčiti iz etičkih razloga (Milićević, 2011:42). U tom smislu reč je o "prirodnim", "nedržavnim", "urođenim" ili "neotuđivim" pravima, kroz čije se poštovanje i osiguranje legitimise neka politička zajednica (...). Kod ove definicije, u pravi plan se opravdano stavlja pravo na slobodu, jer, ukoliko se čoveku uskrati ovo osnovno pravo, postavlja se pitanje smisla postojanja svih drugih prava. Pravo na slobodu je nosila celokupne ideje ljudskih prava i sloboda. I ovom definicijom se daje posebna naglašenost elementu prirodnosti kod ljudskih prava, jer se samo takvim poimanjem može jasno dati do znanja da se nešto što je prirodno ne može otuđiti, tj. da ne može zavisiti od bilo čije volje, situacije, organizacije, sistema i sl.

Veoma važna definicija ljudskih prava, jeste ona definicija koju daje ustavnopravna teorija. Klasična ustavnopravna teorija, definiše ljudska prava kao prava koja čovek poseduje nezavisno od državne vlasti (Jovanović, 1990:123). Prema ovom shvatanju, ljudska prava su ustanovljena s ciljem ograničenja državne vlasti, kao jedan od mehanizama njene kontrole. Shodno tome, državna vlast ne može biti demokratska ukoliko ne poštuje i ne štiti ljudska prava i osnovne slobode, jer, pored principa ustavnosti, ljudska prava predstavljaju branu samovolji državne vlasti. Ovako poimanje ljudskih prava od posebnog je značaja, jer se ljudska prava posmatraju kao karakteristika čoveka nezavisna od državne vlasti, i kao takva ona bivaju kontrolni mehanizam državne vlasti. Svako važan deo ove definicije je onaj koji se odnosi i na ocenu demokratskiosti u jednoj državi, gde se jasno ističe da jedna država ne može biti demokratska ukoliko ne poštuje i ne štiti osnovna prava i slobode. Po ovoj definiciji, demokratija u jednoj državi meri se na osnovu stepena zaštite ljudskih prava u njoj. Upravo, to je i cilj demokratskih društava, da ljudska prava i slobode uzdignu na najveći mogući nivo.

Tradicionalno političko shvatanje ljudskih prava "sagledava ta prava kao spontani produkt političkog sistema koji se zasniva na političkom konsensusu, a taj konsensus se, po pretpostavci, zasniva na shvatanju najvažnijih zajedničkih potreba i načina za njihovo zadovoljavanje koji pretežno konstituišu političku zajednicu" (Fatić, 1999:20). Po ovom shvatanju, politička zajednica (država) definiše ljudska prava, ona iz nje proističu, u njoj su i putem nje isključivo "garantovana".

Savremeno shvatanje ljudskih prava podrazumeva da ona ne proističu iz države, nezavisna su od njene volje, postoje i bez nje, i proističu iz same ljudske prirode. Savremeno shvatanje ljudskih prava je liberalnije u odnosu na

tradicionalno, i kao takvo u prvi plan stavlja čoveka kao beneficijara ljudskih prava. Ovo shvatanje u sebi sadrži demokratsku notu, gde čovek kao jedinka uživa poseban status i autoritet nad državom kao organizacijom. Međutim, vršeći analizu celokupnih društvenih odnosa u međunarodnoj zajednici, položaja čoveka u konkretnoj državi, samom odnosu između čoveka kao beneficijara i države kao adresata ljudskih prava, dolazimo do zaključka da je u praksi i dalje tradicionalno shvatanje ljudskih prava na snazi, i da je ono dosta realnije nego savremeno. Jer, država je ta koja definiše ljudska prava i uređuje načine njihovog ostvarivanja. Takođe, država je sa druge strane i garant poštovanja ljudskih prava, ali i njihov realizator, i ljudska se prava ostvaruju u granicama državno-pravnih poredaka. Često puta, od same volje jedne društveno političke zajednice, zavisi stepen ljudskih prava u njoj. Tome nam u prilog najbolje govori činjenica da ljudska prava od države do države variraju, i ako su brojne države potpisnice istih najvažnijih dokumenta koja se odnose na sistem zaštite ljudskih prava, stepen ljudskih prava u tim državama nije isti, pa nekada ni sličan. Zbog toga, državi se mora dati posebno mesto u opštem sistemu ljudskih prava i sloboda, i ne sme se zanemariti njen veliki uticaj i uloga u celokupnoj koncepciji ljudskih prava.

Ljudska prava regulišu odnos između pojedinaca i država i određuju koje obaveze vlasti imaju u odnosu na svoje građane. Ona obavezuju vlasti da poštuju i štite ljudsko dostojanstvo i oblikuju stvarnost u kojoj živimo. Ljudska prava su pravila po kojima država postupa u ophođenju prema pojedincima i grupama. Ova prava nije potrebno zaslužiti, svi ljudi imaju ista ljudska prava (Đuliman, 2003:21). Upravo, ljudska prava su regulator odnosa između čoveka i države. Na osnovu ovog odnosa izgrađuju se i posebna pravila po kojima se država ophodi prema beneficijarima ljudskih prava, ali i pravila na osnovu kojih se ljudi ophode prema samoj državi. Ustav i zakoni predstavljaju zbir tih pravila i pomoću njih se izgrađuje ustavni i zakonodavni sistem jedne države, bez kojeg država ne može funkcionisati i postojati. Pomoću ustava i zakona se uređuju obaveze države prema građanima, ali i obaveze građana prema državi. U tom smislu, ljudska prava se mogu posmatrati i kao celokupnost uzajamnih odnosa između države i građana, koja su uslovljena postojanjem države kao društveno političke organizacije i samog čoveka kao osnovnog subjekta zbog koga ona postoji. Postojanje države bez ljudskih prava nema nikavog smisla, jer to znači da država postoji i bez ljudi. Međutim, takve postavke nisu moguće, jer kao što znamo jedan od osnovnih konstitutivnih elemenata svake države jeste njeno stanovništvo. Upravo, element ljudskih prava, daje čoveku potpuni subjektivitet, i predstavlja neodvojivu karakteristiku čoveka kao jedinke, ali i stanovništva kao zbirne kategorije.

Uvid u literaturu o ljudskim pravima koja je danas sve bogatija i raznovrsnija, kako u našoj državi tako i u svetu uopšte, uverava nas da je vrlo teško naići na definicije ovog fenomena koje bi sveobuhvatno izrazile njegovu suštinu. Razmatranja ljudskih prava najčešće se svode na izlaganje njihovog istorijskog razvoja, klasifikacije i značaja za život savremenog društva. Međutim, ni najpoznatija dela iz ove oblasti ne sadrže definiciju ljudskih prava i sloboda, što

svedoči svakako o složenosti, suptilnosti i delikatnosti ovoga pitanja. Upravo zato, posebno veliki značaj ima definicija koju daje Luis Henkin, koji navodi: „*Ljudska prava su one slobode, imuniteti i beneficije koje, prihvaćene kao savremene vrednosti, svako ljudsko biće ističe kao svoje pravo u društvu kojem živi*”.

Ljudska prava izražena na ovaj način predpostavljaju po svom poreklu i suštini, način da se čovek pojedinac zaštiti od samovolje državne vlasti. Iz ovoga se jasno može zaključiti da ljudsko pravo u osnovi ipak predstavlja pravnu normu, i da bi ono postojalo, potrebno je da postoje pravni instrumenti za njegovu zaštitu. Znači, ljudska prava, su samo ona prava koja su ostvariva od strane svakog pojedinca kao njihovog jedinog korisnika (Sadiković, 2006:2). Ljudskih prava nema bez adekvatne zaštite, koju prvenstveno vrši država kroz svoj sistem vlasti. Iz navedenih definicija i teorijskog razmatranja mogu se izvući osnovna obeležja ljudskih prava, i to:

- univerzalnost;
- nedeljivost i uzajamna zavisnost;
- neotuđivost
- usmerenost prema državi;
- prirodno pravna suština ljudskih prava²;
- politička priroda ljudskih prava

Ljudska prava su, bez svake sumnje, jedana od najvećih pravnih i društveno političkih ideja u istoriji ideja i verovatno najveći pravni i društveno-politički izum i praktički *novum* moderne (Hasanbegović,1977:77). Bez ljudskih prava nema ni građanina – postoji samo Untertan (što je nemačka reč za podanika, preciznija od engleske reči *subject*). Bez ljudskih prava nema ni savremene demokratije, ni modernog ustava ili konstitucionalizma, niti pravne države shvaćene kao vladavina prava (Hasanbegović, 2009:81).

Ljudska prava su danas važan element međunarodno-pravnog poretka. Katalog ljudskih prava je vrlo širok, uz stalnu tendenciju njegovog širenja. Značajna pažnja se poklanja unapređenju mehanizama za kontrolu poštovanja ljudskih prava, kako na unutrašnjem tako i na međunarodnom planu (Raičević, 2008:45).

Postojanje ljudskih prava dovelo je do uzdizanja pojedinih karaktersitka čoveka na najveći nivo, čime se postigla “postuna sloboda” čoveka kao jedinke. Zahvaljujući ljudskim pravima došlo je do razvoja civilizovanih društava i velikih pravnih sistema. Na tim idejama počivaju moderne države i društva.

Zbog toga, ljudska prava treba stalno isticati na prvo mesto, davati im posebnu važnost i neprestano ih usavršavati. Samo na taj način mogu se postići određeni rezultati i uspostaviti mir, blagostanje i vladavina prava u celom svetu.

² Izraz “prirodno pravo“ je genusni pojam i iza njega stoji pravna i filozofska civilizacija od Aristotela i pre njega do Kanta i posle njega sve do Univerzalne deklaracije o pravima čoveka (1948) i posle nje. Sama jezička konstrukcija prirodno pravo, proizilazi iz činjenice da je čovek deo prirode.

2. ISTORIJSKI RAZVOJ LJUDSKIH PRAVA I SLOBODA

Ljudska prava kao pravna kategorija imaju dugu i bogatu istoriju. Skoro svaki važan istorijski događaj imao je određenih uticaja na ljudska prava, njihovu evoluciju, profilisanje i opšte pravno utemeljenje. Kao dinamična pojava, ljudska prava, pratila su različite istorijske epohe, i u njima imala posebnu ulogu i značaj. Najvećim delom istorije ljudi su živeli u društvima koja nisu priznavala ljudska prava. Ljudska prava posmatrana u današnjem smislu plod su duge evolucije, borbi, kompromisa, izgradnje društva, demokratizacije, uvažavanja čoveka kao individue, i opšte humanizacije odnosa između države i čoveka.

Primetne oblike ideje o ljudskim pravima srećemo od početka civilizacije. To su pojedina prava koja su određene skupine ljudi dobijale po određenim osnovama. Tako, u *Ur-Namu* zakoniku (2.050 p.n.e) postojale su sankcije koje su se odnosile na prava žena i dece. U VI veku pre nove ere u Persijskom carstvu nastao je prvi celovitiji dokument iz oblasti ljudskih prava „*Kirov cilindar*“, koji je davao slobodu veroispovesti, i sadržao jedno veoma pozitivno rešenje u tom periodu, da palate treba da rade najamnici, a ne robovi. U Indiji, u doba Aške Velikog, u III veku pre nove ere govori se o slobodi ispovedanja vere, o toleranciji sekta i kasta, o principima nenasilja, o pravu na školovanje i dr. Određene naznake o poštovanju ljudskih prava nalazimo i religijskim tekstovima *Biblije, Vede i Kurana* (Vukčević-Ćupić, 2011:8).

U robovlasničkom društvu i njegovoj društvenoj podeljivosti ne možemo govoriti o ljudskim pravima u uobičajenom značenju, iz razloga što je veći deo stanovništva bio, ne samo isključen iz procesa upravljanja zajednicom, već je bio i predmet svojine, odnosno svojinskih ovlašćenja drugog pojedinca. Drugim rečima, dijapazon ljudskih prava obuhvatao je samo “slobodne građane” kojih je u to doba bilo manji broj od onih koji su bili neslobodni (Marković, 2008:8). To je “tamni period” u razvoju ljudskih prava, jer je čovek mogao biti rob, odnosno stvar - *res*, “oruđe koje govori”, svi ljudi se nisu rađali slobodni, nisu bili jednaki, određeni slojevi stanovništva nisu imali nikakva prava, čak im je i pravo na život bilo ograničeno i zavisilo je od drugih. Robovi su bili potpuno obespravljani, takvo društvo nije moglo shvatiti vrednost čoveka kao ljudskog bića, koje ima ista prava kao i svi drugi.

Mnogi autori, govoreći o genezi ljudskih prava, često zanemaruju veoma značajan dokument iz oblasti ljudskih prava, *Medinsku povelju*. Medinska povelja je dokument islamskog sveta, donet 623. godine, i sadrži odredbe o određenim ljudskim pravima. Nastala je u prvoj organiziranoj muslimanskoj zajednici u Medini. Taj spis predstavlja ne samo ustav prve muslimanske države, već i jedan od prvih pisanih ustava na svetu. U prvom prevodu ovog dokumenta na neki evropski jezik preuzeta je podela na 47 članova, premda se spis, u stvari, sastoji od 52 člana.³ Ovaj dokument je garantovao slobodu svesti, veroispovesti, suđenja po

³ <http://www.preporod.com>

zakonima sopstvene vere i mnoga druga prava. Zato ovde moramo navesti oštru kritiku na račun onih koji su se bavili proučavanjem ljudskih prava, a nisu navodili značaj Medinske povelje. Na taj način oni su učinili da se malo zna o islamu kao veri, ali i Medinskoj povelji koja je puno dala na polju zaštite ljudskih prava.

Značajnije dokumente koji su u pravom smislu posvećeni ljudskim pravima, srećemo u srednjovekovnim poveljama i aktima koje su imale za cilj da ograniče vlast monarha. Ovi dokumenti su donošeni najčešće u korist plemstva, ali ne i čitavog naroda. Bez obzira na svoju određenu ograničenost, ovi dokumenti predstavljaju prve ozbiljnije korake ka razvoju ljudskih prava u obliku u kojem danas postoje. Jedan od prvih takvih dokumenta (uistinu ograničen na određenu grupu stanovništva), u kome se nazire razvoj ljudskih prava i sloboda, je **Magna Carta Libertatum – Velika povelja sloboda** iz 1215. godine. Ovaj dokument su doneli engleski velikaši, baroni, nakon jednog spora sa tadašnjim engleskim kraljem Jovanom bez zemlje, nakon višednevne rasprave koja se odigrala na južnoj obali Temze. Kralj koji je u to vreme vodio ratove bez konsultacije sa baronima, uzimao je previše njihovog bogatstva. Baroni su se u jednom trenutku pobunili i uspjeli da u tom sporu izdejtstvuju deklaraciju koja je obavezivala kralja na konsultacije sa baronima prilikom razrezivanja poreza. Ipak, samovolja engleskih kraljeva se nastavila. Kasniji kraljevi nisu mnogo obraćali pažnju na *Magna Cartu*, tako da se 1679. godine donosi jedna slična deklaracija pod nazivom **Habeas Corpus Act**, gde engleski velikaši i velikoposednici zahtevaju od kralja i režima da se tačno ustanovi pod kojim uslovima su oni zaštićeni od samovolje sudova i policije. Međutim, ni to nije bilo dovoljno. Kralj Džejms II je nastavio sa kršenjem prava velikoposednika što je rezultiralo njegovim bežanjem iz zemlje.

Zakon o pravima (Bill of Rights) donet je 1689. godine. U njemu su se, po prvi put, s obzirom da je Džejms pobjegao iz zemlje, velikoposednici, kao nosioci prava, našli suočeni sa praznim prostorom (Ferović, .2007:131). Znači, nije bilo nikoga sa druge strane s kim treba da se sklopi pakt o zaštiti njihovih osnovnih prava i sloboda, pa su oni, u stvari, Zakon o pravima doneli tumačeći ga kao fundamentalni akt koji ustanovljava granice vlasti prilikom čega oni, kao nosioci osnovnih ljudskih prava, biraju vladara i ograničavaju njegovu vlast.

Prva dva dokumenta su još uvek podrazumevala da su prava rezervisana za određene slojeve stanovništva. Oni nisu bili univerzalni u smislu da ih svi poseduju, bili su rezervisani isključivo za jednu klasu ljudi, ali je jedno od njihovih osnovnih svojstava bilo da služe kao jedan od elementa koji ograničavaju vlast vladara. To je zaista funkcionisalo već u *Magna carti* iz 1215. godine kao nešto što ograničava i sputava vladara da se ponaša samovoljno. Sa Zakonom o pravima se prvi put došlo do toga da se ljudska prava koriste kao koncept kojim se utemeljuje vlast. Ovi dokumenti nisu predstavljali dokumente o ljudskim pravima u današnjem smislu shvaćenim, ali su bili važna inicijativa za dalji razvoj ljudskih prava i sloboda, jer je volja vladara bila velika brana u razvoju i zaštiti ljudskih prava. Vladari se nisu mogli pomiriti sa činjenicom da se celokupna vlast ne nalazi više u njihovim rukama. Ljudska prava su do tada zavisila od njihove volje, i veoma je bilo teško

promeniti takvu tradiciju, tj. odnos prema ljudskim pravima i potčinjenom stanovništvu. Zahvaljujući navedenim dokumentima te barijere se polako počinju prevazilaziti, i kao plod toga javlja se nova teorija o nezavisnosti ljudskih prava u odnosu na državu. Kasnije se zahvaljujući tim idejama ljudska prava smatraju urođenim svojstvom čoveka, koje je nezavisno od države i njene vlasti. Iako su ovi dokumenti bili ograničeni na određeni prostor, odnosno nisu bili univerzalnog karaktera, ne može se zanemariti njihov značaj u razvoju ljudskih prava i sloboda.

Nastankom moderne države formira se sistem objektivnog prava kao podloga da se ljudska subjektivna prava ostvaruju i štite monopolom državne sile i prinude, a ne političkim nagodbama ili aktivnošću pojedinaca. Tada se formira univerzalni sistem, koji se odnosi na sve ljude koji žive na prostoru jedne države i koji su obuhvaćeni njenom jurisdikcijom. Idejnu osnovu za pravno oblikovanje ljudskih prava dala je liberalna politička misao Tomasa Hobsa (1588 – 1679) i Džona Loka (1632 – 1704). Pomenuti autori obradili su dve velike teme konstitucionalizma. Pre svega državu, njen nastanak, legitimitet i suverenitet, a potom i ljudska prava, njihov izvor, sadržaj i oblike zaštite. Ova dva autora su se saglasila da su ljudska prava individualna prava, da ih odlikuje opštost i jednakost, i da se u cilju njihove zaštite obrazuje država, kao posebna politička zajednica.

Pre nego što je liberalno demokratska teorija doživela svoju ustavnu realizaciju, ona je postala supstrat prvih deklaracija o ljudskim pravima na američkom i evropskom kontinentu.

Trinaest američkih zemalja u procesu osamostaljenja od engleske kolonijalne vlasti usvojilo je 4. jula 1776. godine **Deklaraciju nezavisnosti**. Ovom deklaracijom ljudska prava su utvrđena kao prirodna i neotuđiva, kao temelj demokratskog konstituisanja i vršenja vlasti.

Prvi dokument ove vrste na evropskom tlu bila je **Francuska Deklaracija o pravima čoveka** iz 1789. godine, koja je postala nešto kasnije i sastavni deo Ustava Francuske iz 1791, a kasnije i svih ostalih francuskih ustava. U odnosu na tada postojeće političke strukture i principe, Deklaracija je bila ogroman istorijski korak napred (Popov, 1989:78). Pravni značaj Deklaracije o pravima čoveka i građanina ogleda se pre svega u njenom uticaju na širenje ideja o ljudskim pravima kroz naglašavanje njihovog značaja i činjenici da ista prevazilaze okvire nacionalnih država i "važe za sva vremena". Ove ideje su veoma brzo postale deo moderne ustavnosti, a potom i deo bogatog evropskog demokratskog nasleđa, pa s tim u vezi Deklaracija predstavlja osnovu razvoja ne samo ljudskih prava, nego i ukupnog demokratskog nasleđa, političkih tradicija, slobode i vladavine prava (Huseinspahić, 2009:241). Ako se posmatra sam razvoj ideja o ljudskim pravima u demokratskim ustavima, tad je uticaj i zastupljenost principa proklamovanih Deklaracijom iz 1789. godine, više nego očigledan. Tvorci Deklaracije razvili su široko prihvaćenu ideju da svaki ustav, kao osnovni i najviši pravni akt države, čine dve vrste odredbi – odredbe o osnovnim pravima i slobodama građana i odredbe o organizaciji vlasti. Za razvoj ljudskih prava najznačajnije je to da ove dve vrste odredbi nemaju isti značaj, jer kao pozitivnopravni izraz prirodnih prava čoveka,

osnovna ljudska prava moraju imati prednost nad odredbama o organizaciji vlasti i pravima društva i države.

Revolucionarni događaji u Severnoj Americi i Francuskoj, donošenje prvih deklaracija i ustava kasnije će uticati na donošenje dokumenata o ljudskim pravima na mirovnim konferencijama. Tako se na **Konferenciji mira u Beču (1815)** usvaja **Deklaracija o ukidanju trgovine robljem**, koja čini embrion zaštite ljudskih prava na međunarodnom planu. Nakon toga na **Berlinskom kongresu (1878)** pojedinim državama ustanovljava se obaveza poštovanja verskih manjina.

Navedene deklaracije, revolucionarni događaji i teorijsko uobličavanje ove ideje, obeležilo je nastanak prve generacije ljudskih prava, oličenih prvenstveno u ličnim i delom političkim pravima. Početkom XX veka, kao rezultat širenja socijalne funkcije države, usvajaju se novi značajni (ustavni) dokumenti u oblasti ljudskih prava. U prvom redu to se odnosi na **Vajmarski ustav** iz 1919. godine i sadržaj njegovog kataloga socijalno – ekonomskih prava (Vukčević-Čupić, 2011:11).

Nešto kasnije doneti su i drugi dokumenti koji su imali veliki značaj u opštem sistemu zaštite ljudskih prava. Tako, **Atlantska povelja** koja je proklamovana 14. avgusta 1941. godine, dala je smernice posleratne politike i uopšte borbe protiv nacizma i velikih katastrofa koje prouzrokuju ratni sukobi.

Vašingtonska deklaracija iz 1942. godine, postavila je temelje i osnovne konture Ujedinjenih nacija, kao i uređenja savremenog sveta stavljajući u prvi plan prava čoveka. Ovom deklaracijom, 26 zemalja obavezalo se da nastave borbu protiv sile Osovine do konačne pobede, kao bitne pretpostavke za odbranu života, slobode i verske slobode, kao i za očuvanje prava čoveka u njihovim, kao i u ostalim zemljama.

Posle Drugog svetskog rata usvaja se veći broj akata međunarodnog karaktera kojima se na kvalitativno novi način proklamuje i garantuje sve širi krug prava čoveka. Jedan od najvažnijih, ako ne i najvažniji dokument donet u to vreme bila je i Povelja Ujedinjenih nacija.

Povelja Ujedinjenih nacija usvojena je 26. juna 1945. godine u San Francisku. Kada je doneta, postala je i do danas opstala kao temeljni dokument koji na uopšten način, na međunarodnom planu, proklamuje i stavlja pod međunarodni nadzor ljudska prava i slobode. Međutim, u Povelji se ne utvrđuju konkretna ljudska prava, već se ona proklamuju u vidu osnovnih ljudskih vrednosti i ciljeva kojima svetska organizacija teži. Širi značaj Povelje ogleda se u tome što je ona poslužila kao bazični dokument za osnivanje brojnih međunarodnih organizacija u okviru Ujedinjenih nacija koje se na konkretan i operativan način bave propisivanjem, garancijom, i zaštitom ljudskih prava. Usvajanje Povelje označilo je i proces nastajanja međunarodnih standarda u zaštiti ljudskih prava.

Univerzalna deklaracija o pravima čoveka usvojena je 10. decembra 1948. godine.⁴ Deklaracija je bila kompromis, sa idealima iz Francuske i Američke

⁴ Zbog izuzetne važnosti ovog dokumenta 10. decembar se obeležava kao Svetski dan prava čoveka, jer je tim dokumentom otvorena nova stranica u političkoj istoriji sveta, a na novim međunarodnim osnovama, definisana je nova uloga prava i države u ovom domenu.

revolucije, ali i iz oslobodilačkih borbi u Latinskoj Americi i Aziji, kao i idejama čiji su najvatreniji zagovornici bili predstavnici iz Istočne Evrope. Ova deklaracija objedinila je sva dotadašnja iskustva u propisivanju tradicionalnih ljudskih prava, ali i dala nagoveštaje za uvođenje novih generacija ljudskih prava. Sadržinski posmatrano ona propisuje lična i politička prava, ali uvodi i određena socijano-ekonomska prava. Polazište Univerzalne deklaracije jeste da se „sva ljudska bića rađaju jednaka u dostojanstvu i pravima”. Ono što je važno kod ove deklaracije je i to što ona navodi i konkretna ljudska prava. Tako se u spisku ličnih i političkih prava nalaze: pravo na život, zabrana ropstva, pravo na jednaku zaštitu pred zakonom, zabrana samovoljnog lišavanja slobode, pretpostavka nevinosti, sloboda misli, savesti i veroispovesti, načelo legaliteta i dr.

Posle ove deklaracije doneta su i dva Međunarodna pakta iz 1966. godine. *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima*, koji proširuje katalog prava utvrđenih u Univerzalnoj deklaraciji i utvrđuje sistem nadzora država u pogledu zaštite ljudskih prava. Dok *Međunarodni pakt o ekonomskim socijalnim i kulturnim pravima* uređuje veći broj prava iz ovih oblasti i to: pravo na rad i pravo na sindikalno udruživanje, pravo na socijalnu sigurnost, pravo na obrazovanje, pravo na odgovarajući životni standard i dr.

Na evropskom tlu, kao regionalni mehanizam zaštite ljudskih prava poseban značaj ima ***Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda***, koja je usvojena u Rimu 04.11. 1950. godine, a stupila je na snagu 1953. godine. Trinaest članica Saveta Evrope potpisale su Konvenciju 4. novembra 1950. godine u Rimu. Kasnije je uz ovu Konvenciju usvojeno i 14 protokola. Konvencija uvodi do sada najpotpuniji sistem zaštite, oličen u Evropskom sudu za ljudska prava. Pored toga, uvodi se mogućnost obraćanja sudu od strane pojedinca, čime je mogućnost obraćanja međunarodnim telima proširena i na pojedince kao aktivno legitimisane učesnike u međunarodnom pravnom postupku.

Konvencija garantuje sledeća prava i slobode:⁵ pravo na život, zabrana mučenja, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja, zabrana ropstva i prinudnog rada, pravo na slobodu i sigurnost, pravo na pravično suđenje i kažnjavanje samo na osnovu zakona, pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, sloboda misli, savesti i veroispovesti, sloboda izražavanja, sloboda okupljanja i udruživanja, pravo na sklapanje braka, pravo na delotvorni pravni lek i zabrana diskriminacije. Protokolom 1 reguliše se pravo na mirno uživanje imovine, pravo na obrazovanje i pravo na slobodne izbore. Protokolom 4 predviđena je zabrana dužničkog ropstva, sloboda kretanja, zabrana proterivanja sopstvenih državljana i zabrana kolektivnog proterivanja stranaca. Protokol 6 predviđa zabranu izricanja i izvršavanja smrtno

⁵ Ljudska prava i slobode koje sadrži evropska Konvencija su tzv. standardi, minimum ispod kojeg ne mogu ići države članice Saveta Evrope, jer se bez toga ne mogu ostvariti oni ciljevi koje je trebalo da ostvari sam čin donošenja Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava. Prava Evropske konvencije su neophodni uslov integracije demokratskih država Evrope, i kao takva moraju biti jednako respektovana od strane svih država, bez obzira na način na koji prihvataju Konvenciju. Naravno, spisak ljudskih prava i osnovnih sloboda koje sadrži Evropska konvencija nije prepreka da pojedine države prošire spisak ljudskih prava, u zavisnosti od svojih mogućnosti.

kazne. Protokolom 7 regulisana je zaštita u postupku proterivanja stranaca, pravo na žalbu u krivičnim stvarima, pravo na naknadu za pogrešnu osudu, pravo da se ne bude osuđen ili kažnjen dvaput u istoj stvari (ne bis in idem), kao i jednakost supružnika. Protokolom 12 reguliše se opšta zabrana diskriminacije. Protokolom 13 predviđena je apsolutna zabrana smrtne kazne. Protokol 14 uvodi proceduralne reforme kako bi Sud mogao efikasno da odgovori na izazov sve većeg broja predstavljeni koji prete da uspore pa čak i blokiraju njegov rad.⁶

Pored navedenog, od neposrednog značaja za sistem zaštite ljudskih prava na regionalnom nivou Evrope su i: ***Evropska socijalna povelja (1961)***, ***Evropska povelja o lokalnoj samoupravi (1985)***, ***Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina(...)***, ***Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima (1992)*** i dr.

Svi navedeni dokumenti imali su velikog značaja u razvoju ljudskih prava kao jednog univerzalnog sistema vrednosti. Zahvaljujući pre svega, početnim dokumentima o ljudskim pravima, a kasnije i njihovom daljem razvoju i unapređenju mi danas imamo jedan veoma složen i univerzalan sistem zaštite ljudskih prava, koji je omogućio da se razviju i manji podsistemi prava, kao što su npr. prava pripadnika nacionalnih manjina.

Savremeno društvo na početku dvadeset prvog veka ostavlja utisak da su ljudska prava jedna od prioritarnih oblasti funkcioniranja političkih sistema u većini državnih zajednica, kao i globalnog razvitka ljudskog društva. Period kada jedna globalna sila realno vlada svetom, sve češće uz otvorenu upotrebu vojne sile, a njeni najviši zvaničnici prizivaju jezik ljudskih prava, pokazuje da su političari današnjice dosta naučili o neophodnosti ovih osnovnih prava čoveka. Iako se stvarni instrumenti zaštite ne primenjuju u praksi, već deklarativne izjave služe više kao odbrana ignorisanja ili kršenja istih prava, ovi primeri ukazuju na veliki napredak u odnosu na prošlost, kada su vizije ljudskih prava pretile tradicionalnim modelima autoriteta. Danas ti autoriteti, najmoćniji ljudi sveta, pokušavaju iskoristiti te vizije u sopstvenu korist, jer nemoguće je više ignorisati celi kompleks ljudskih prava (Anđelić, 2007:12). U ovakvom sistemu odnosa ravnoteže sila, i opštoj globalizaciji postavlja se pitanje daljeg širenja ideje ljudskih prava. Da li ljudska prava u jednoj takvoj atmosferi mogu opstati, dalje se širiti i kakva im je budućnost uopšte.

Mišljenja smo da se u trenutnom procesu globalizacije previše pažnje posvećuje formi, dok suština ostaje po strani. O pitanju ljudskih prava se svakodnevno govori na različitim nivoima, kako na međunarodnom tako i unutrašnjem, ljudska prava se tretiraju sa različitim aspektima, zakonodavna regulativa je u dobroj meri usklađena sa međunarodnim standardima zaštite, uspostavljeni su mnogobrojni organi zaštite ljudskih prava i učinjeni konkretni koraci u različitim oblastima. Međutim, ono što je vidljivo sa druge strane, jeste, da veliki broj ljudi u svetu nema ni osnovne uslove života, da mnogo dece živi u veoma teškim i nehumanim uslovima, izložena različitim životnim opsnostima koje

⁶ www.bgcentar.org.rs

se često završavaju smrtnim ishodom, da na ratnim žarištima gine sve više nedužnih civila, na kojima velike sile odmeravaju svoje snage, socijalna prava su na sve nižem nivou, a opšta bezbednost u svetu je pod velikim pitanjem.

Ugroženost egzistencije ljudskih prava u dvadeset prvom veku jako je izražna, kao i sama činjenica da u međunarodnoj zajednici ne postoji adekvatan pravni i politički mehanizam koji to može spreciti. Pored toga, ne možemo da ne primetimo da ne postoji ni odgovarajuća spremnost u zaštiti i daljem razvoju ljudskih prava. Ljudska prava kao da su doživela svoj vrhunac, poput rimske države u periodu "Dominata", i da sada idu silaznom putanjom. Čini se da ne bi bilo preterano reći da program ljudskih prava, kako politički, tako i pravni, trenutno prolazi kroz nestabilnu fazu, a možda čak doživljava i pravnu krizu (Jovanović, 2009:10).

Proces stagnacije i pada, sigurno neće dovesti do neke revolucije u daljem razvoju ljudskih prava, ali svakako pojedine kategorije ljudskih prava mogu se iskristalisati, i doživeti novo pravno utemeljenje. U periodima koji nam slede bićemo svedoci različitih promena, uz male mogućnosti da kao obični građani bilo šta promenimo, i utičemo na svetliju budućnost ljudskih prava.

3. LJUDSKA PRAVA U RIMU

Sistem ljudskih prava u rimskom pravu možemo posmatrati sa različitih aspekata, ali, obrzirom da se periodizacija rimske države deli na četiri perioda, tako i ljudska prava možemo posmatrati kroz ta četiri perioda. Istorija rimske države traje od 754. godine stare ere, kada je po legendi osnovan grad Rim, pa do 476. godine nove ere, kada je zbačen poslednji vladar Zapadnog rimskog carstva. Pravna istorija se produžava do 565. godine do smrti Justinijana, zbog značaja njegove kodifikacije (Stanojević, 2004:23). Kroz navedeni period trajanja rimske države, primećuje se velika razlika u nivou ljudskih prava, kao dinamika njihovog razvoja. Naime, ljudska prava su se kretala od prvobitne jednakosti svih ljudi, do izraženih staleških podela, i različitog nivoa prava po statusima.

Prema predanju, Rim su osnovala tri plemena: Ticiji, Luceri i Ramni. Svako pleme se delilo na deset brastava, a svako brastvo imalo je po deset rodova. Na početku rimske istorije, društvo je bilo organizovano na srodničkom principu, bez klasnih razlika, tako da su svi odrasli članovi zajednice ekonomski i pravno bili jednaki. Iako su postojali rodovski starešine koji su se nalazili na čelu roda, oni se nisu izdvajali po privilegijama i pravima, već su bili samo prvi među jednakima. Međutim, nešto kasnije, nakon ratova i pokoravanja okolnih naroda, došlo je do promene u društvenoj strukturi Rima, ali i do promene u međuljudskim odnosima i samom nivou ljudskih prava. Naime, pokoravanjem okolnih naroda dolazi do razvoja ustanove ropstva, što čini tamnu sliku rimske vladavine sa aspekta ljudskih prava. Možda takav odnos je bio opravdan i nužan u tim vremenima, ali nivo ljudskih prava bio je na malom nivou čim je bilo ugroženo jedno od osnovnih prava čoveka, pravo na slobodu.

Na početku, ropstvo je bilo patrijarhalne prirode, ali kako se broj robova povećavao, ropstvo je poprimilo klasični karakter. Kao rezultat zaposedanja novih teritorija i bogaćenja vojnih starešina i njihovih porodica, pored ropstva, uslediće i unutrašnja ekonomska i klasna diferencijacija. Početno jedinstvo biva narušeno nejednakom raspodelom ratnog plena, što ima za posledicu imovinsku nejednakost i stvaranje rodovske aristokratije. To će iznedriti različite društvene staleže, patricije (koji čine rodovsku aristokratiju) i plebejce (koji su bili van nje) (Deretić, 2001:473). Iako su oba sloja bili slobodni, patriciji su bili povlašćeni jer su imali osnovna građanska prava, dok su plebejci bili obespravljani. Zbog toga su se odvijale velike pobune i borbe plebejaca za svoja prava. Ogorčena borba za političku jednakost vremenom je rezultirala. Među prvim su: reforme Servija Tulija, Zakon 12 tablica, uvođenje novih magistratura. U ovom periodu rimske države postojale su snažne varijacije u nivou ljudski prava. Počena faza ovog perioda odavala je znake jednakosti, da bi kasnije došlo do napuštanja tog principa, i do stvaranje društvene podeljenosti što je uslovi narušavanje jednakosti i pojave privilegovanih i potčinjenih. Takav trend nastavljen je i dalje, što je uslovalo borbu plebejaca za svoja prava i tokom perioda Republike.

Period Republike, koji je trajao od 509. godine pre nove ere do dolaska Avgusta na vlast 27. godine pre nove ere, predstavlja period najdubljih promena u teritoriji, društvenoj strukturi, državnom uređenju, privredi, moralu i pravdi, što je svakako uslovalo promene koje su se odnosile i na nivo ljudskih prava. Sigurno, društvena struktura stanovništava je diktirala i nivo ljudskih prava, jer je došlo do drastične promene. Grad na sedam brežuljaka imao je jednostavnu društvenu strukturu, koja se promenila u periodu Republike, zbog činjenice da se država počinje prostirati na tri kontinenta. Tada rimski narod počinju činiti: nobili, ekvestri, plebejci i seljaci. I u ovom periodu su nastavljene borbe plebejaca za svoja prava i položaj u rimskoj državi. Kao rezultat tih borbi prvo su nastali *sakralni zakoni*, a potom se i iznedrilo pravilo da plebejski tribuni dobijaju pravo veta. Tako je nivo ljudskih prava plebejaca sve više uvećavan, gde oni dobijaju: sopstvene magistrature, objavljivanje zakona i pravo na ulaganje veta, organizovanje posebnih skupština, kodifikovanje običanog prava, pravo zaključenja braka sa patricijima, ukidanje dužničkog ropstva, učestvovanje u sveštenskim službama, priznanje opšte važnosti odluka koje su donošene na plebejskim skupštinama i dr. Nivo ljudskih prava u Rimu tog perioda zavisio je od statusa rimskog građanstva. Rimsko građanstvo je pre svega bilo važno zbog toga, što su samo rimski građani imali pravo na život, kao osnovno elementarno ljudsko pravo, ali i niz drugih prava. Tako su rimski građani imali i aktivno i pasivno biračko pravo, pravo zaključenja rimskog braka, pravo zaključenja poslova po propisima rimskog imovinskog prava i dr.

Nivo ljudski prava u periodu Republike diktirala su i tri paralelna pravna sistema, i to: *ius civile*, *ius honorarum* i *ius gentium*. *Ius civile* je pravo koje je važno za rimske građane, *cives*. Pravo *ius civile* su činili stari običaji i zakoni i njihova tumačenja. U prvom redu ovo pravo je činio Zakon od 12 tablica i niz drugih zakona

koji su doneti u toku perioda Republike. Zakon od 12 tablica, donet je na zahtev plebejaca, koji su tražili objavi pravo i kalendar, i da se time spreče zloupotrebe. *Ius honorarium* je pravo koje je nastalo aktivnošću gradskog pretora, a *ius gentium* je nastalo aktivnošću peregrinskog pretora. *Ius honorarium* se primenjivao na rimske građane, a pravni sistem *ius gentium* se primenjivao na sporove između stanovnika različitih provincija, kao i na odnose rimljana sa stanovnicima provincija.

U periodu principata Rim postaje prestonica sveta i udvostručuje broj stanovnika. Tada se društvena struktura obogaćuje novim društvenim slojevima: senatorskim i činovničkim. Nobili koji su bili uvećani pridošlim članovima iz drugih slojeva činili su senatorski stalež, za koji je bio propisan cenzus od milion sestercija. Pored Nobila, veoma uticajan stalež činili su Ekvestri. Njima se pridružio jedan broj oslobođenika, koji su imali važnu ulogu u privrednom, političkom i kulturnom životu. Činovništvo je postajalo sve brojnije i uticajnije. One se regrutovalo iz redova senatora, ekvestra i oslobođenika. Oni su trajno postavljeni od strane vladara kojih ih je uvek mogao smeniti. I u ovom periodu imalo je puno robova. U robovlasničkom društvu, teško je govoriti o ljudskim pravima i njihovoj zaštiti. Međutim, tada se dešavaju određeni ustanci robova posle kojih su rimljani doneli niz propisa o položaju robova. Pojedini zakoni su davali određene slobode robovima, dok su drugi i dalje zadržavali stroge mere kažnjavanja i umenjena slobode porobljenih ljudi.

U ovom periodu se dešavaju veoma važne, možda i najvažnije promene za perigrine. Naime, Karakala je 212. godine doneo edikt *Constitutio Antoninana* ili Antonijev ustav, kojim se svi slobodni stanovnici Imperije, osim one kategorije koja je spadala u deditencije, dobili status rimskih građana. U drevnoj rimskoj državi, status rimskih državljana bio privilegija, a ne pravo za njegove podanike, te je ispočetka bilo ograničeno tek na osobe poreklom iz Rima i njegovih kolonija, ostali slobodni podanici su bili pod statusom tzv. latinskog prava ili su se smatrali "strancima". No, kako se rimska država širila, tako se širilo i rimsko državljanstvo na njene podanike - vladari klijentskih država su automatski postajali rimskim državljanima, potom vladajuća klasa u važnijim ne rimskim gradovima, zatim pripadnici pomoćnih trupa u rimskoj vojsci a na kraju i cele kategorije stanovništva. Karaklin edikt predstavlja važan dokument u istoriji ljudskih prava, a naročito u Rimu. Ovim ediktom se proklamuje jedno od osnovnih prava, pravo na jednakost.

Period dominata počinje dolaskom na vlast Dioklecijana 284. godine i traje do smrti Justinijana 565. godine. Staleške razlike s početka principata, bile su determinirajući faktor kod određivanja ljudskih prava i u periodu dominata. I pored činjenice da su Karakalnim ediktom svi slobodni ljudi 212. godine dobili pravo rimskog građanstva, nesumnjivo je da su i imućniji građani pred imperatorom i dalje "bespravni" kao i rob. Avgust je svojim zakonodavstvom postavio ograničenja staleške prirode, on je najpre pokušao da zabrani svim u slobodi rođenim licima zaključenje braka sa libertinima. Kada taj pokušaj nije uspeo, imperator Avgust je doneo zakon *Lex Iulia*, koji se zasnivao na staleškoj

razlici koja postaje smetnja za zaključenje braka. Zabranjeno je bilo senatorima da zaključuju brak sa oslobođenima i licima glumačke profesije. Ove zabrane su sužavale pravo na zaključenje braka, ali i ugrožavale jedno od osnovnih prava, pravo na jednakost. Navdene odredbe bile su diskriminatorne prirode i zadirale su direktno u lični život pojedinaca, koji su unapred bili diskvalifikovani, i čiji nivo prava nije bio na zavidnom nivou.

Tek u vreme Justinijana biće dozvoljeno zaključenje braka bivšim glumicama i njihovim kćerima sa pripadnicima najvišeg staleža. Pored navedene liberalizacije između staleža koju je Justinijan uveo, on je ukinuo i dejstvo Julijeveog zakonika koji se odnosio na pripadnike visokih društvenih redova, kojim je zabranjivao senatorima i njihovim potomcima da zaključuju brak sa osobama koje vode nečastan život ili se bave ponižavajućim zanimanjima.

Poboljšanje položaja robova započeto je još u periodu Republike, nastavlja se u principatu kada prestaju velika osvajanja, što je prouzrokovalo smanjenje priliva robova. Od III veka robovlasnički sistem bio je u krizi. Mnogi velikoposednici prelaze na korišćenje rada kolona. Po svom pravnom položaju, "kolon" u potklasičnom periodu razvoja rimskog društva je slobodan čovek, s očinskom vlašću. Kolon, iako je po status bio slobodan čovek, on je bio vezan za zemlju koju nije mogao napustiti, pa je opet imao statu poluslobodnog čoveka. Pored toga, kolon je mogao da bude ustupljen ili otuđen sa zemljištem drugom vlasniku. Takođe, kolonu su bila ograničena i druga prava, on nije mogao da zaključi brak sa slobodnom građankom, a kasnije sa bilo kojom koja nije činila deo područja istog vlastelinstva (Deretić, 2011:479).

Buržoasko revolucije okončavaju jedno stanje u kome postoji raskorak između političke i ekonomske elite i dovode na vlast klasu koja je već ekonomski dominantna. Donosi se mnogo više zakona koji izražavaju antifeudalni karakter. I sam pravni sistem odaje robovlasničku orijentaciju. Čak i u vreme Justinijana, kada udžbenici govore o položaju čoveka u društvu, polaze od klasične deobe robovlasništva na slobodne i robove. Justinijanov kodeks je uneo titulus *De agricolis censitis vel colonis*, koji regulišu položaj "oporezovanih seljaka i kolona". Ta usmerenost zakonodavstva prema starim idealima klasičnog robovlasništva, naročito je izražena i kodifikatorskim naporima Justinijana. Jedna od osnovnih odlika potklasičnog prava je težnja ka ujednačavanju. Gubi se razlika između pretorskog i civilnog prava, što polako vodi ka principu jednakosti i izjednačavanja različitih delova stanovništva i pravnih sistema.

ZAKLJUČAK

Istorija ljudskog društva ispunjena je borbama za različita ljudska prava. Ljudska prava i slobode plod su duge i turbulentne evolucije. Ljudska prava su se razvijala shodno potrebama čoveka, i njegovim zahtevima da očuva najviše ljudske vrednosti, kao što su: život, sloboda, dostojanstvo i dr. U bogatoj istoriji, ljudska prava prolazila su kroz različite etape, od potpunog prihvatanja i

poštovanja, do opovrgavanja, zabrana i grubog kršenja. Shodno navedenom, mogli smo zaključiti, da su ljudska prava dinamična kategorija, da se stalno razvijaju i da prate pojave koje život nameće. Zahvaljujući ljudskim pravima, sačuvan je čovek kao pojedinac, ali i celokupno društvo u globalu. Ljudska prava obuhvataju sve segmente ljudskog života, i obezbeđuju čoveku slobodan i dostojanstven život. U rimskoj državi, stepen ljudski prava je varirao u različitim periodima. Obzirom, da je dobrim delom istorije Rima društvo bilo podeljeno na različite klase stanovništva, ne možmo govoriti o nekom velikom stepenu zaštite ljudskih prava. U Rimu, stepen ljudskih prava bio je dosta ograničen zbog postojanja robovlasničkog sistema. Ovaj sistem predstavlja tamnu stranu rimske istorije koja nekada baca u zasenak velike pravne institute koje su rimljani utemeljili i razvili. I dalje je za mnoge pravne teoretičare i mislioce veliko pitanje, kao su rimski pravници mogli da stvore "savršeno građansko pravo", a da su toliko dugo vremena živeli u robovlasničkom sistemu, gde se sa robovima posturalu kao i sa stvarima. Nejednakosti koje su postojale u Rimu, ograničavala su na slobodu i jednakost. Ljudska prava i slobode su danas veoma bitna pravna disciplina i oblast. S obzirom na to, da su ljudska prava nezaobilazan element svakog demokratskog pravnog sistema, država ima zadatak da razvija doktrinu ljudskih prava i sloboda: priznate, obavezujuće i kritici podvrgnute aksiome, principe i učenja o konceptu, sadržaju, ulozi i funkciji ljudskih prava. Funkcionisanje savremenog društva ne bi se moglo zamisliti bez svih ljudskih prava koja su proklamovana mnogobrojnim međunarodnim i unutrašnjim sistemima zaštite. Ljudska prava su jedan od osnovnih pokazatelja ustavnosti i zakonitosti. Skoro sve savremene države, u svojim ustavima sadrže odredne o ljudskim pravima i njihovoj zaštiti. Pored toga, donose se i mnogobrojni zakoni koji neposredno ili posredno uređuju oblast ljudskih prava. Postojanje ljudskih prava, garancija je postojanja demokratskog društva i pravne države. Istorija nas je naučila da se ljudska prava stalno moraju usavršavati i dalje razvijati, jer pasivnost na ovom polju može dovesti do nesagledivih poseledica za čoveka kao pojedinca, društvo i državu uopšte.

LITERATURA:

1. Abedin, Ferović, *Ustavno pravo II*, Novi Pazar, 2007.
2. Anđelić, Neven, *Kratka povijest ljudskih prava*, Asocijacija Alumni Centra za interdisciplinarnu postdiplomske studije (ACIPS), Sarajevo, 2007.
3. Deretić, Nataša, Uporedna analiza: "prava čoveka" u rimskoj državi i savrema "ljudska prava", Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 3/2001.
4. Đuliman, Enver, Karlsen Gunnar, *Uvod u ljudska prava*, Helsinški komitet za ljudska prava Norveške, Sarajevo, 2003.
5. Fatić, Aleksandar, *Novi međunarodni odnosi*, JP Službeni list SRJ, Beograd, 1999.

6. Gajin, Saša, *Ljudska prava – Pravno sistemski okvir*, Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu, Beograd, 2012, str. 16.
7. Hasanbegović, Jasminka, „Universalitat der Menschenrechte und Kant“, *Wider die Beliebigkeit: Kant's Metaphysische Anfangsgrunde der Rechtslehre nach zwei Jahrhunderten*, Beograd 1997.
8. Hasanbegović, Jasminka, Kultura i/ili ideologija ljudskih prava – retorika i realnost, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, godina LVII, Beograd, 4/2009.
9. Huseinspahić, Emina, *Pravni značaj francuske Deklaracije o pravima čoveka i građanina iz 1789. godine*, Naučni skup sa međunarodnim učešćem - Sinergija 2009, Univerzitet Sinergija, Bijeljina, 2009.
10. Jovanović, Miodrag, Krstić Ivana, Ljudska prava u XXI veku: između krize i novog početka, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Beograd, 4/2009.
11. Jovanović, Slobodan, *O državi*, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, Beograd, 1990.
12. Marković, Savo, *Opšta istorija prava I*, Podgorica, 2008.
13. Milićević, Radovan Osnovna ljudska prava kao evropska vrednost, *Evropski standardi u Srbiji – Primenom evropskih standarda do regionalnog razvoja Srbije*, Centar za demokratiju, Beograd, 2011.
14. Perović, Slobodan, *Besede sa Kopaonika*, Kopaonička škola prirodnog prava, Beograd, 2002.
15. Popov, Čedomir, *Građanska Evropa (1770-1871.)*, Impresum, Novi Sad, 1989.
16. Raičević, Nebojša, Kršenje ljudskih prava kao pretnja međunarodnom miru i bezbednosti, *Ustavne i međunarodne garancije ljudskih prava*, Zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije održane 28. maja. 2008. godine na Pravnom fakultetu u Nišu, Pravni fakultet u Nišu, Centar za publikacije, Niš.
17. Sadiković, Lada, *Ljudska prava*, University AAB Prishtine, Univerzitet u Sarajevu – Fakultet kriminalističkih nauka, Priština, 2006.
18. Stanojević, Obrad, *Rimsko pravo*, Službeni list SCG, Beograd, 2004.
19. Vukčević Mladen, Danilo Ćupić, *Uvod u ljudska prava*, Podgorica, 2011.

HISTORICAL DEVELOPMENT OF HUMAN RIGHTS WITH SPECIAL FOCUS ON HUMAN RIGHTS IN ROMAN TIMES

PhD Rejhan Kurtovic

Abstract:

Author deals with the issue of historical development of human rights with special focus on human rights in Roman Times. Human Rights as a legal phenomenon have a plentiful history of development, which is witnessed by numerous historical facts and events. The author systematically tends to explain the historical development of human rights, exposing the periodical image of their development. The paper puts the special emphasis on Human Rights in Roman Times, because the Romans reached a peak in the development of civil-private law, and in all four periods of the Roman Empire were owning consciousness of class structure in society with existence of slavery system. Theorists of natural law did not accept that the right of expression of will and standards was of some group or society, in fact they assumed that natural law is absolutely right and comes from nature and God's will, or from the human sense. On contrary to those teachings in Roman Times there was a slavery system, whereas people-slaves were items, tool able to speak. God's will and nature in such system did not have common ground, human rights were different for different classes, a slave owner was able to kill his slave, to sell it, give it away, and deal with it in other ways as if it treats with other things such as material parts of nature.

Key words: Human Rights, historical development of Human Rights, Human Rights in Roman Times, patricians, plebeians